

סוכה שתחת האילן

הרב ישורון ורנר

א. שיטת רש"י

אופני ההיתר והאיסור המובאים בגמרא בדין סוכה שתחת האילן
איתא במשנה (סוכה ט ע"ב): "העושה סוכתו תחת האילן - כאילו עשאה בתוך הבית. סוכה על גבי סוכה - העליונה כשרה והתחתונה פסולה. רבי יהודה אומר: אם אין דירין בעליונה - התחתונה כשרה"¹. ובגמרא שם מובאים החילוקים בדין סוכה שתחת האילן: "אמר רבא: לא שנו אלא באילן שצלתו מרובה מחמתו, אבל חמתו מרובה מצלתו - כשרה. ממאי - מדקתני כאילו עשאה בתוך הבית למה לי למיתני כאילו עשאה בתוך הבית? ליתני פסולה! אלא הא קמשמע לן: דאילן דומיא דבית, מה בית - צלתו מרובה מחמתו, אף אילן - צלתו מרובה מחמתו. - וכי חמתו מרובה מצלתו מאי הוי? - הא קא מצטרף סכך פסול - בהדי סכך כשר! - אמר רב פפא: בשחבטן. - אי בשחבטן, מאי למימרא? - מהו דתימא: ניגזור היכא דחבטן אטו היכא דלא חבטן, קא משמע לן דלא גזרינן. - הא נמי תנינא: הדלה עליה את הגפן ואת הדלעת ואת הקיסוס, וסיכך על גבן - פסולה. ואם היה סיכוך הרבה מהן, או שקצצן - כשרה. היכי דמי? אילימא בשלא חבטן - הא קא מצטרף סכך פסול עם סכך כשר, אלא לאו - כשחבטן, ושמע מינה דלא גזרינן! מהו דתימא: הני מילי - בדיעבד, אבל לכתחילה לא, קא משמע לן". ומבואר בגמרא שהבעייתיות בסוכה שתחת האילן מסוייגת דווקא לאילן שצילתו מרובה מחמתו שאז ישנה בעיה של סכך פסול הנמצא מעל הסכך הכשר, אבל אם חמתו מרובה מצילתו מותר. והקשתה הגמרא שאף אם חמתו של האילן מרובה מצילתו, לכאורה צריך להחמיר

1. סברת ר"י היא שאם אין אפשרות לדור בסוכה העליונה נצא שאינה נחשבת לסוכה, והסכך שלה נחשב גם לסכך של התחתונה, ולפיכך אין סברא לאסור בכהאי גוונא. ונחלקו הראשונים מה יסוד הבעיה בסוכה שתחת סכך פסול, לדעת רש"י (ד"ה התחתונה) הבעיה היא מצד זה שיש לסוכה שני סככים, והתורה ציוותה לשבת דווקא תחת סכך אחד, וכפי שהביאה הגמ' בהמשך ברייתא הלומדת זאת מהכתיב החסר שבתיבת "בסכת" וכן כתב ר"ח (ד"ה מתניתין). ואולם, יש שהבינו, שהבעיה מצד עצם זה שהסכך העליון פסול ואינו נמצא במקום הראוי לסוכה, כי סוכה צריכה להיות תחת כיפת השמיים וצריך לשבת בסוכה בצל סוכה ולא בצל דבר פסול. וכן כתב בעל העיטור (עשרת הדברות, ח"ד ד"ה הרביעי, דף פ"ג ע"ב) וז"ל: "שסוכה שתחת האילן ושבתוך הבית לאו משום ב' סככין היא אלא משום דמחובר שאינו יושב בצל סוכה אלא בצל האילן". וכן הוא בטור (ריש סימן תרכו ע"ש).

מצד זה שמתערב סכך כשר עם סכך פסול. ועל זה תירצה הגמרא שמותר משום שחבטן. ולאחר מכן מבואר בגמרא שהחידוש בכך הוא שההיתר דחבטן הוא לכתחילה. ואמנם צריך לברר, מהו בדיוק האופן של צירוף סכך פסול עם סכך כשר, ומדוע נאסר, דיש לכך נפקא מינה בהבנת סוגיה דידן, ומעבר לכך יש בזה נפקא מינה למציאויות אחרות בסוכה בהם יכול להצטרף סכך פסול עם סכך כשר. מלבד זאת יש לברר את הצעת הגמרא לתיקון של "חבטן", מהו אופן ההיתר ומדוע הוא מותר.

בהבנה ראשונית נראה שרש"י נקט שהבעיה של צירוף סכך פסול הוא בהחשבתו להשלמת צל הסוכה

ופירש רש"י (ד"ה הא קא מצטרף): "מחובר סכך פסול הוא.. ומהני צל האילן לצל הסכך להשלים צלתה של סוכה". ומשמע מדבריו שקושיית הגמרא על אילן שחמתו מרובה מצילתו מתייחסת לסוכה שחמתה מרובה מצילתה, ויש כאן בעיה טכנית, שהאדם מחשב את הסכך הפסול עם הסכך הכשר בשביל שצילתה תהיה מרובה מחמתה, ואין הכי נמי, שאם צילתה של הסוכה מרובה מחמתה, אזי כשחמתו של האילן מרובה מצילתו, אין כל בעיה של צירוף סכך פסול עם סכך כשר, ואף כשלא חבטן, ואף בעלמא אין בעיה עצמית בעצם צירוף הסכך הפסול עם הסכך הכשר. וכן נראה עוד מדברי רש"י (הא קמצטרף) שכתב: "ונמצא מסכך במחובר, ואף על פי שהוא רחוק ומובדל - מרבה הוא את הצל, וצריך להיות צלתה מרובה מחמתה לבד מזה".

לדעת רש"י ענפי האילן אינם מפריעים לסוכה התחתונה מהבנת הדרשה ד"בסכת"

וביסוד סברת רש"י לפי הבנה זו, נראה דהסיבה שענפי האילן אינם משפיעים על הסוכה כאשר לא מצרפים אותם לחשבון הצל, היא מפני שהדרשה ד"בסכת" מגדירה שענפי האילן עליונים יכולים להשפיע על הסכך התחתון, רק בהיותם מכלול של "סכך", וזה מתרחש רק כאשר צילתו של העליון מרובה מחמתו, אך מהרגע שחמתו מרובה מצילתו פקע ממנו שם סכך, ולכן למרות שבפועל הענפים מצילים מעל האילן אין בהם מצד עצמם בכדי להשפיע על הסוכה.

לכאורה יש סתירה בדברי רש"י בין דין העושה סוכתו תחת האילן ובין דין סוכה שתחת סוכה

והנה, בהמשך דברי הגמרא (שם י ע"א) מובא בדין סוכה שעל גבי סוכה, שכשהתחתונה צלתה מרובה מחמתה, והעליונה חמתה מרובה מצלתה, ושתייהן בתוך גובה עשרים אמה, הדין הוא שתחתונה כשרה והעליונה פסולה, ולא פוסלים את הסוכה התתונה מחשש שיצטרף סכך פסול עם סכך כשר. ופירש על זה רש"י (בד"ה מ"ד ניגזר): "מהו דתימא ניגזר למיפסל תחתונה, משום זמנין דקיימא עליונה למעלה, דלא מסיק אדעתיה למיחש אתחתונה משום צירוף פסול עם כשר, ומדחזי לעליון חמתה מרובה סבר כמאן דליתיה הוא, ולא פסיל לתחתונה, קא משמע לן דלא גזרינן הא אטו הא". ולפי דבריו אלו נראה שלמרות שצילתה של הסוכה התחתונה מרובה מחמתה, יש בעיה של צירוף סכך כשר עם פסול כשהסוכה העליונה גבוהה מעשרים, וזה לכאורה סותר לדבריו דלעיל שכשצילתה של הסוכה מרובה מחמתה, אין כל בעיה של צירוף סכך פסול עם סכך כשר.

כל האפשרויות השונות בהבנת רש"י לכאורה דחוקות

ובהגות מיימוניות (הלכות סוכה פ"ה ה"ב) הוכרח לפרש לפי זה שרש"י חזר בו, שכתב וז"ל: "ומתוך לשון רש"י משמע דאם הסוכה צילתה מרובה מחמתה כשרה אפילו אם האילן מיצל כנגד סכך הסוכה ואפילו לא חבטן אבל לקמן חזר בו בפירוש דגרסינן מהו דתימא דנגזר למיפסל תחתונה משום דקיימא עליונה פעמים למעלה מעשרים... מדלא מסיק אדעתיה למיחש אתחתונה שהיתה צילתה מרובה מחמת משום צירוף סכך פסול". וכן כתב גם הראב"ה (סימן תריג ע"ש). ואולם, ראשונים אחרים הבינו שרש"י לא חזר בו, וכמו שמובן מפשטות הבנת התוספות ברש"י, וכן כתב המרדכי (רמז תשלד) בדעת רש"י בזה"ל: "ופירש"י ורבינו תם ז"ל דאין קפידא בזה אלא במקום שהסכך כשר חמתו מרובה מצלתו וצריך לעליון ולכך איכא קפידא בצירוף אבל אם התחתון צלתו מרובה מחמתו לא פרכינן הא קא מצטרף סכך פסול דהא אין התחתון צריך לצירוף...". וכן הוא בטור (סי' תרכו) ובאמת שלכאורה קשה לומר שרש"י חזר בו בסמוך ממש ולא טרח לפרש זאת או לכל הפחות לתקן דבריו. ויש אפשרות ליישב שגם כשרש"י פירש שהסוכה התחתונה צילתה מרובה מחמתה כוונתו הייתה לכך שהצל מרובה משום שמחשבים יחד אתו את הסכך של הסוכה העליונה, שאותו כמובן לא צריך להשפיל לגובה הסוכה התחתונה, שמאחר שהוא בתוך כ' אמה וחמתו מרובה מצילתו הוא כשר לכולי עלמא. והחשש בהוא אמינא היה שכשהסוכה תהיה

למעלה מכ' אמה יבואו בטעות לצרף את הסכך הזה לסכך הסוכה התחתונה דומיא דצירוף הסכך שנעשה כשהעליונה היתה בתוך כ' אמה. וכן ראיתי שפירש כן רבינו ירוחם (נתיב ח פ"א) להדיא, וז"ל: "ופעמים שאפילו יכולה תחתונה לקבל שהעליונה פסולה ותחתונה כשרה כגון דעליונה חמתה מרובה מצלתה ותחתונה צלתה מרובה מחמתה, פירש כשיצטרף עם צל העליונה". ולפי האמור לכאורה נראה יותר שרש"י לא חזר בו ונשאר קיים בשיטתו². ושור"ר שכן כתב המאמר מרדכי בשיטת רש"י (סי' תרכח ס"ק ב ע"ש) וכן כתב השל"ה בחידושו על המרדכי (שם). ואולם הקשה על כך בשפת אמת (ד"ה הא קמצטרף) מדברי רש"י (י ע"א בד"ה תחתונה כשרה) בעניין היתר סוכה שתחת הסוכה כשהתחתונה צילתה מרובה מחמתה, והעליונה חמתה מרובה מצילתה ושניהם בתוך עשרים אמה, שכתב וז"ל: "אבל כי קאי בתוך עשרים - לצטרף, ובלבד שלא יהא צלתה מרובה מחמתה, דתפסיל תחתונה משום סוכה תחת סוכה". ועל כרחינו שצילתה של הסוכה התחתונה היתה מרובה בפני עצמה ללא צירוף צל העליונה, דאי לא תימא הכי, מדוע שתפסול העליונה אף אם צילתה תהיה מרובה מחמתה, הלא הסוכה כמי שאינה מאחר שמצד עצמה חמתה מרובה מצילתה. ולכן כתב השפת אמת לפרש באופן אחר: "דרש"י מחלק בין סוכה שתחת סוכה דכדי לסככה הניח העליון לכך פוסל גם אם יש בכשר צילתה מרובה משא"כ אילן דאינו לשם סכך אינו פוסל כל שלמטה צילתה מרובה", ואולם לכאורה גם הסברו קשה, וכי האדם הניח סוכה מעל סוכה רק בכדי לסכך את הסוכה התחתונה? הלא יותר פשוט להוסיף סכך לאותה סוכה מאשר לבנות סוכה חדשה, ובסתמא דמילתא הנדון הוא על סוכה שנבנתה מתחת לסוכה מסיבה אחרת, וכמו בנדון של סוכה שתחת האילן. ובהמשך דבריו (שם בד"ה בדברי רש"י) כתב קצת בשינוי לשון "אבל בסוכה תחת סוכה שהניח סכך העליונה ג"כ להגין ולעשות צל שפיר פוסל אף אם התחתונה צילתה מרובה לבד העליונה". ואולם גם זה לכאורה קשה, דהלא בסתמא דמילתא אחד משימושיו העיקריים של האילן הוא לשם צל, ומאי שנא מסכך העליונה? דכשם שיתכן שאדם נטע אילן רק לפירות יתכן שגם הניח סכך סתם בכדי לייבש על גביו פירות או בגדים וכיוצא בזה, והחילוק המהותי

2. הן אמת שתוספות (ט ע"א בד"ה תחתונה כשרה) פירשו באופן אחר את החשש בתחתונה כשרה ועליונה פסולה, דלרש"י ההוא אמינא היתה לחושש לצירוף סכך פסול מצד האמת שאכן כאשר הסוכה התחתונה חמתה מרובה מצילתה ועליונה ג"כ חמתה מרובה מצילתה, אך היא למעלה מכ' אמה, יש כאן צירוף סכך פסול עם סכך כשר, אלא שלא חוששים לזה. ואילו לדעת תוספות, ההוא אמינא היתה שסכך למעלה מכ' אמה נחשב לסכך פסול שיש חשש לצירופו, וקמ"ל שאינו נחשב לסכך פסול.

ביניהם לכאורה לא ברור דיו. אפשרות נוספת מובאת בב"ח (תרכו) בפני יהושע (י ע"א בד"ה בפירש"י בד"ה תחתונה) ובקרוב נתנאל (פ"א סי' יד) שניסו לישב את הסתירה לאידך גיסא שרש"י נקט גם בדף ט ע"ב כשיטת הראב"ה, ולכאורה גם זה דוחק בלשונות רש"י שהובאו לעיל, וצ"ע.

לדעת רש"י החבטה היא השפלת ענפי האילן לגובה הסכך ויסוד ההיתר בזה הוא מדין ביטול ברוב

ובפירוש דברי הגמרא שחבטן, פירש רש"י (ד"ה בשחבטן): "השפיל ענפיו למטה, מעורבין עם סכך כשר, ואין נראין בעין, וסכך כשר רבה עליו ומבטלה, דמדאורייתא כל מילי בטל ברובא, כדתנן במתניתין אם היה סיכוך מרובה מהן – כשרה". ובהמשך (ד"ה מאי למימרא) שלל רש"י פירושים אחרים ל"חבטן" וז"ל: "וכל לשון חבטה שבתלמוד לשון השפלה, והמפרש חבטה תלישה או שליפה - טועה, דאי מחובר הוא - מאי אהני, ואי תלוש הוא - הא קתני או קצצן, מכלל דרישא מחוברים ועוד: אי תלוש הוא, צלתה מרובה מחמתה אמאי לא הלא נפלו על הסכך, וגבי הדלה עליה - אמאי בעי סיכוך הרבה מהן". ומבואר ברש"י שיסוד ההיתר בחבטה לשיטתו הוא משום ביטול ברוב, שהסכך הכשר רבה על הסכך הפסול ולכן צילתו של הסכך הפסול נחשבת כצל סכך כשר.

ישוב הראב"ה והט"ז בשיטת רש"י מדוע לשיטתו אין בעיה של ביטול איסורים לכתחילה

אלא דלכאורה, הפירוש של רש"י ותוספות שהחבטה היא השפלת הענפים וביטולם בידיים, לכאורה סותר לדין הידוע של ביטול איסורים לכתחילה שאסור לכולי עלמא כדאיתא בגמרא (ביצה ד ע"ב). ותירץ על כך הראב"ה (סימן תריג) שני תירוצים בזה"ל: "ואין מבטלין איסור לכתחלה ליכא למיתמיה, דהא קודם יום טוב שאין איסור עדיין ניתקן. ועוד אין מבטלין איסור לכתחלה מדרבנן הוא והני מילי במקום שנהנה, כגון לאכול או להחם, אבל מצות לאו להנות נתנו". ומבואר בדבריו שביטול האיסורים מותר לפני זמן איסורו, וכן שכל הקנס הוא רק במקום הנאה, ומצוות לאו ליהנות ניתנו. ובט"ז (או"ח סי' תרכו ס"ק ב) תירץ באופן אחר, וז"ל: "ואין כאן קושיא מעיקרא דכאן אין שם איסור ע"ז לא מבעיא אם עושה סוכה קודם המועד פשיטא דלא שייך אז איסור דעדיין לא חל חיוב סוכה אלא אפילו אם עושה סוכה תוך המועד אין כאן שם איסור דהא אין איסור מצד עצמו של הסוכה לישב בה אלא שהיושב בה אינו יוצא י"ח המצוה על כן אין שייך כאן איסור בעשיית'

אפילו אם עושה בפסול גמור". מדברי הט"ז עולה שכאן אין כלל תערובת של איסור עם היתר, מאחר שסכך פסול אינו איסור, אלא רק סכך שלא ניתן הלכתית לסכך בו.³

ב. שיטת תוספות

בדברי התוספות מפורש להדיא שהבעיה של צירוף סכך פסול הוא בהחשבתו להשלמת צל הסוכה

כתבו התוספות (ד"ה הא) בזה"ל: "ואם הסוכה שתחת האילן מסוככת כראוי שצלתה מרובה מחמתה לאו מיסתבר שתיפסל משום צירוף סכך פסול כיון דכי שקלת ליה לפסול אכתי צלתה מרובה אלא כשאין צלתה מרובה אלא מחמת הפסול איירי... ותדע דגבי מקרה סוכתו בשפודין או בארוכות המטה מכשירין לקמן (טו ע"א) בשיש ריוח ביניהן כמותן ואף על גב דלא מהני בהו חבטה לבטל ברוב כיון דמינכרין ולא מיערבן דהאי לחודיה קאי ולא אמרי' דתפסול משום מצטרף סכך פסול דכיון דכי שקלת ליה סגי בכשר ועוד אמרינן לעיל (ד ע"ב) היתה

3. ושם היה מקום להתקשות בתירוץ הט"ז, משום שאם אכן נאמר שהסכך הפסול אינו בגדר איסור, מדוע הזקיקו רש"י ותוספות, שכשיערב אותם יחדיו, אסור שייראו בעין ענפי האילן? הלא זהו דין בתערובת איסור והיתר, שלא ניתן לבטל ברוב כאשר האיסור ניכר. וכמו שכתבו התוספות בהדיא בעניין המקרה סוכתו בשפודין, שמאחר שהשפודין ניכרין, לא ניתן להכשיר את הסוכה מדין רוב דאין כאן תערובת, אלא רק מצד זה שמצד עצמה צילתה מרובה מחמתה ואין בעיה עצמית בצירוף סכך פסול עם הכשר. וגם רש"י פירש בנדון דהמקרה סוכתו בשפודין, (טו ע"א ד"ה המקרה) באופן שונה, וז"ל: המקרה סוכתו - כמו שאנו עושין, שמסדרין כלונסות תחלה בסכך, ונותנין פסל עליהן". ולכאורה לא ברור מדוע רש"י לא פירש שקרה ממש את הסוכה עם השפודין, ונראה שבא לומר שאין ההכשר נובע מדין תערובת סכך כשר עם סכך פסול, אלא ששפודין אלו כלל אינם מעורבים כסכך, ותפקידם להעמיד את הסכך עליהם, ואינם באים כלל כסכך. ואולם, יתכן שאין לקשור בין הדברים, דיתכן שעל אף שאין הסכך הפסול נידון כאיסור על כל פנים בכדי שיתבטל אסור לו להיות ניכר דאחרת אין לזה שם תערובת כלל, ולכן לא ראה הט"ז בעיה לתרץ באופן הנ"ל. ויש עוד להעיר דלכאורה לפי תירוץ הט"ז ניתן ליישב עוד קושי לכאורה ברש"י, דהלא דין ידוע הוא באיסור והיתר שכאשר אפשר לברר את האיסור אין הוא בטל בתערובת, והלא בתערובת ענפי האילן עם שאר הסכך פשוט שניתן לברר את הענפים. אך לפי תירוץ הט"ז ניתן ליישב שכל מה שאנו אומרים שצריך שלא יתאפשר לברר הוא דווקא התערובת איסור והיתר, אבל כאשר אין כלל איסור, אזי מספיק שאינו ניכר בכדי שיוגדר כתערובת, אך בעיה אם לא ניתן לבררו, ושם יש לדמות זאת לדיינים, שהולכים בהם בטר רובא, דעל אף שניתן לברר מי חייב ומי זיכה, הולכים בטר רובא וצ"ב.

גבוהה מעשרים והוצין יורדין לתוך עשרים אם צלתם מרובה מחמתם כשרה".
 ובדבריהם מפורש להדיא שנקטו שהבעייתיות בצירוף סכך פסול לכשר הוא רק
 בהשלמת הצל הפסול לצל הכשר. וראייתם הראשונה היא מכך שהמקרה סוכתו
 בשפודין, אם צילתה מרובה מחמתה, כשרה בתנאי שהרווח שבין שפוד לשפוד
 הוא לפחות כרוחב שפוד, בכדי שלא יהיה יותר סכך פסול מסכך כשר, ומשמע
 שאין בעיה מעצם עירוב הסכך הפסול עם הסכך הכשר. וראייתם השנייה היא מכך
 שסוכה הגבוהה מעשרים אמה ויורדין הוצין לתוך עשרים, אם צילתה מרובה
 מחמתה כשרה. ונראה שכוונתם היא, שלכאורה בכהאי גוונא היה צריך לאסור
 מצד זה שיש שני סככים, ובהכרח סברת ההיתר היא שמאחר שההוצין מחוברים
 לסכך העליון, הם נחשבים מעורבים, ואף על פי כן לא אומרים כאן שנאסור מצד
 הצטרפות הסכך הפסול שביותר מכ' אמה⁴.

נראה שגם הסמ"ג העיטור ורבינו ירוחם נקטו בשיטת תוספות

וכן יש לומר שנקט הסמ"ג (עשין מג קכ.), שכתב, וז"ל: "סיכך בדבר הפסול ובדבר
 הכשר זה בצד זה ואין במקום אחד מסכך הפסול שלשה טפחים רוחב אלא פחות
 אם היה כל הסכך כשר יתר על כל הסכך פסול כשירה... עירב דבר שמסככין בו
 בדבר שאין מסככין בו וסיכך בשניהם אף על פי שהכשר יתר על הפסול פסול. והא
 דאמרינן בפרק קמא דסוכה והא קא מצטרף סכך פסול בהדי סכך כשר, אמר רב
 פפא כשחבטון, כתב מורי⁵ לפני ר"י, כשחבטון ונתערבו ולא הוכרו שם דמדאורייתא
 חד ברובא בטיל אבל אם הוכר סכך פסול לא יבטל". ועל כרחינו כוונתו כשיטת
 תוספות, שכשמצטרף סכך פסול לכשר בכדי להשתמש בו לצורך צל הסוכה, אין
 תועלת בריבוי הסכך הכשר כל שאינו ניכר, ורק כשמערבו באופן שאינו ניכר מועיל
 לבטלו ברוב. ואין אפשרות להבין בדבריו שבעצם זה שיש סכך שאינו כשר הניכר
 בשטח של הסכך יש פגם בסכך הכשר ואפילו שהסכך הכשר הוא הרוב ויש בו בפני
 עצמו בכדי שתהיה צילתה מרובה מחמתה, דאם כן מה לי אם סיככם זה בצד זה
 ומה לי אם עירבם, בין כך ובין כך יש כאן סכך פסול הניכר עם רוב של סכך כשר.
 ועל כרחינו החילוק לשיטת הסמ"ג בין סיכך זה בצד זה, ובין עירבן, שבסיכך זה
 בצד זה הנדון הוא על כך שמלבד מה שצריך שצילתה של הסוכה תהיה מרובה

4. ואולם בהמשך דבריהם הביאו שר"ת נקט שאין כאן בכלל סכך פסול, דכל הבעיה היא רק מצד
 גובה הסוכה אבל הסכך עצמו הוא סכך טוב, ובעצם יש כאן תערובת סכך כשר בגובה פסול,
 עם סכך כשר בגובה כשר.

5. הוא ר' יהודה בן יצחק סירליאון, שהיה תלמידו של דודו ר"י הזקן.

מחמתה, צריך גם שרוב הסכך בסוכה יהיה מסכך כשר, ואילו הנדון דעירב סכך פסול עם סכך כשר הוא במי שרוצה להשתמש בסכך הפסול בכדי להחשיב את צילו לחלק מצל הסוכה, שבזה צריך תערובת גמורה שהסכך הפסול אינו ניכר, וכשיטת תוספות, ויש קצת ראייה לכך גם ממה שהוסיף בלשונו "וסיכך בשניהם" שלא ברור מה באו תיבות אלו להוסיף, אם לא לומר שרצה לסמוך גם על הסכך הפסול לצורך הכשר צל הסוכה, ודו"ק. וכן נראה שמסקנת בעל העיטור (עשרת הדברות, ח"ד ד"ה הרביעי, דף פ"ג ע"ב) ורבינו ירוחם (נתיב ח פ"א).

שיטתו העקרונית של המאירי גם היא כשיטת התוספות אלא שפירש את היתר החבטה באופן אחר

והמאירי (סוכה ט ע"ב) כתב גם כן כדברי התוספות, וז"ל: "אבל כשחמת האילן מרובה אין שם סכך עליו וכשר אלא אם יש מן הצל של אילן ארבעה טפחים במקום אחד וקס"ד אף בשהסכך הכשר צריך לו כלומר שאף הסכך הכשר אין צל שלו מרובה מחמתו אלא בצירוף צל האילן עם צלו והוא שהקשה ואחר שכן האיך אתה מכשירו והא קא מצטרף סכך פסול בהדי סכך כשר ותרצה בשחבטן". אלא שאת פירוש החבטה פירש במסקנתו⁶ באופן אחר: "ומתוך כך אני מפרש חבטן לא

6. דקודם לכן הוא פירש שהחבטה היא הורדה של כל העלים שהם המרכיב העיקרי של הצל, ושמן הסתם הענפים שנשארו לאחר הורדת העלים לא מוסיפים צל בכמות כזו שאדם יעלה בדעתו לצרפם להשלמת צל הסוכה. ופירש שכשהגמרא התירה "בשחבטן" אין כוונתה שהאדם עשה פעולה שפוטרת מצד עצמה באופן מהותי את צירוף הסכך הפסול לכשר אלא שזו אורחא דמילתא, שמסתמא כשלא חבטן (היינו שלא השיר את העלים) סביר להניח שהאדם ישתמש בצל האילן להשלים צילתה של הסוכה, ומסתמא כשחבטן, הוא לא ישתמש בצל הענפים בכדי להשלים עימם את צל הסוכה, ואין הכי נמי, שאם האדם לא מצרף את האילן לצל, זה מותר גם כשלא חבטן, ואין הכי נמי, שגם אם השיר את העלים, אם באמת הוא רוצה לצרף את הענפים עצמם לצל הדבר אסור. ולאור זאת פירש שגם המשנה דהדלה עליה את הגפן מצריכה שיהיה רוב סכך כשר, לא משום ביטול הסכך הפסול ברוב ההיתר, אלא משום שמן הסתם אם רובו של הסכך כשר, אזי גם צילתה של הסוכה מרובה מחמתה, ולמרות שזה לא חייב בהכרח להיות כך, כך זה המצב בדרך כלל, ואם המיעוט כשר אז מן הסתם חמתה מרובה מצילתה. אלא שגם כאשר רוב הסכך כשר, אם לא השיר את עלי הגפן קיים חשש שאדם יצרף את צל הגפן להשלים את צל הסכך, ורק כשהאדם משיר את העלים ניתן להניח שהוא לא ישתמש בצל הענפים להשלמת צל הסכך. אלא שהמאירי חזר בו מהבנה זו, מאחר שהקשה לפי פירושו שהחבטה היא השרת העליון, לכאורה זה אותו פתרון גם לאילן שצילתו מרובה מחמתו, כי מסתמא כשישיר את כל העלים, תהיה חמתו מרובה מצילתו, ולא תהיה עוד בעיה של שני סככים, (ואין לומר שעדיין תישאר הבעיה של צירוף סכך כשר לפסול, כי הלא הפתרון לזה הוא

השרת העלין לגמרי אלא להתחיל בהשרתן מעט לגלוי הדעת שאינו סומך על אותו הצל כלל ושדעתו לסכך עד שתהא צלתה מרובה בלא צירוף צל האילן כלל אף על פי שנשאר צלו של אילן במקומו אחר שמ"מ חמתו מרובה הא כל שהאילן צלתו מרובה מחמתו שנמצא שם סכך עליו אף על פי שהתחיל בחבטה וגלה דעתו שאינו סומך עליו שמשכך בכדי כל צרכו שתהא צלתה מרובה מחמתה מחמת עצמה בלא צירוף צל האילן הואיל ומ"מ נשאר צל האילן במקומו כצלתו מרובה מחמתו שם סכך עליו והסוכה פסולה משום סוכה תחת סוכה". ומבואר בדבריו דלשיטתו החבטה היא גילוי הדעת של האדם שאינו מעוניין לצרף את הסכך הפסול, ולפי זה לא צריך להשיר את כל העלים אלא רק להתחיל להשיר את העלים, ולכן זה פתרון שיכול להועיל רק לאילן שחמתו מרובה מצילתו, אך לאילן שצילתו מרובה מחמתו לא יועיל גילוי הדעת, כי בפועל יש שני סככים. ולפי הבנה זו של המאירי, לכאורה מוכרחים להבין בדבריו שהוא נוקט שבועשה סוכתו תחת אילן שחמתו מרובה מצילתו, יש חשש שהאדם יבוא לצרף את צל הסכך הפסול לצל הכשר על מנת להשלים את צל הסוכה, והחבטה אינה פתרון טכני לכמות הצל שיוצא

להשיר את העלים, ואת זה הוא כבר עשה). ולכן פירש אחרת במסקנה. ויש להוסיף דלכאורה מלבד הקושי הזה שהקשה המאירי יש להתקשות עוד בתרתי, חדא שהלא ברור שבסתמא דמילתא אדם לא נוהג סתם להוריד עלים מענפי אילן בעלמא, ועל כרחינו שכשהגמרא אומרת "בשחבטן" היא לא באה לומר שמדובר על אילן שמישהו משום מה החליט להוריד לו את העלים, ובוודאי שהחבטה היא המלצה הלכתית לאדם, שישיר את העלים בכדי לפתור את הבעיה של צירוף סכך פסול לכשר, והשתא דאתינן להכי, אם כן, לא ברור לכאורה מדוע בכלל צריך את החבטה, מדוע האדם צריך לחבוט את העלים בכדי שלא לצרפם לצל הסוכה ושאיז נתלה שדעתו בסתמא דמילתא היא שהוא לא ירצה לצרף את צל הענפים, שהלא אם הדבר תלוי בדעתו ורצונו של האדם, וכל מה שהוא חובט הוא בכדי שלא לצרף סכך פסול לכשר, לכאורה יותר פשוט לומר לו שאסור לו לצרף את צל האילן לצל הסכך, וכיוון שהוא יודע זאת הוא לא ישתמש בצל העלים והענפים גם אם הוא לא חבט אותם, ובעצם הפתרון של החבטה לכאורה לא פותר כלום, כי אם מטרת האדם בחבטה היא לא לרצות לצרף את העלים לצל הסכך, הוא יכול לחשוב כן גם מבלי שיחבוט. ועוד, שגם פירושו ל"הדלה עליה את הגפן" קשה אם נאמר שהחבטה היא השרת כל העלין, כי אם כל העניין הוא שצילתה תהיה מרובה מחמתה, מדוע לא אמרה המשנה שאם צילתה מרובה מחמתה כשרה, ועל זה היינו אומרים שדווקא באופן שחבטן. מדוע תלתה זאת המשנה ברוב ומיעוט? וביותר קשה, שהלא כשהמשנה אומרת "אם היה סיכוך הרבה מהן" היא בהכרח מנגידה בין הסכך הכשר לגפן, ואם כן, מדוע בכלל צריך להשיר את עלי הגפן? הרי בהכרח מדובר באופן שיש רוב סכך כשר מבלי הגפן הזו, וכיוון שכל לא יכול להיות שנחשוש להשלמת הצל מהגפן, כי גם ככה יש להניח שצילתו מרובה מחמתו מאחר שרובו כשר.

מהאילן שבסתמא דמילתא לא יבוא אדם לצרפו, אלא יש כאן הצרכה מהותית שהאדם יעשה גילוי דעת שאינו סומך על אותו הצל, כי לולא גילוי דעת זה האדם עלול חלילה להכשל בצירוף חשבון הסכך הפסול לסכך הכשר. ולמעשה החבטה היא סוג של תקנה שתיקנו בכדי שהאדם יגלה דעתו שאינו חפץ בצל האילן ועל ידי זה ינצל להשתמש בצילו לצל הסוכה. ולפי זה נראה שהמאירי יצריך את תחילת השרת העלין גם כאשר ברור לאדם שהוא לא רוצה לצרף את צל האילן, כי זו התקנה, ומאידך הפתרון עצמו פשוט יותר, דאין צורך להשפיל הענפים לגמרי או להשיר את כל העלים אלא רק להתחיל להשיר מעט מהעלים.

ג. שיטת בעל המאור

פירוש הרז"ה לאיסור צירוף סכך כשר עם הפסול והיתר החבטה

והרז"ה (המאור סוכה ה ע"א) פירש באופן אחר את הבעייתיות שבצירוף סכך פסול עם סכך כשר, וכן את מהות ההיתר של החבטה, וז"ל: וכי חמתו מרובה מצלתו מאי הוי הא קא מצטרף סכך פסול בהדי סכך כשר פי' שמשעה שהוסיף משהו סכך כשר על סוכי האילן נצטרפו זה לזה ונעשית בהן הסוכה צלחה מרובה מחמתה בצירוף סוכי האילן שהם סכך פסול, ואף על פי שהוסיף אחר מיכן סכך כשר אינו מועיל שהרי נעשית הסוכה כבר צלחה מרובה מחמתה ואוקמה רב פפא בשחבטן כלומר שחבט ענפי האילן עד שנשרו כל העלין ממנו⁷ דגלי אדעתיה דלא ניחא ליה בצלו של אילן כלל ונעשה האילן כעומד בפני עצמו ולא מצטרף לצל סוכה ואפילו לכסות בהן לכתחלה מותר... ונ"ל אם לאחר שהשלים את הסכך כהלכתו הדלה עליה את הגפן ואת הדלעת בין שהדלה אותה ע"ג הסיכוך בין שהדלה אותה על הדפנות תחת הסיכוך אם היתה חמתו של האילן בעצמו מרובה מצלתו אינו פוסל את הסוכה ואף על פי שלא חבטו ואין בזה משום צירוף סכך פסול בסכך כשר שכבר קדם הכשר את הפסול⁸. ודבריו ברור מיללו, שלשיטתו הבעייתיות בצירוף סכך פסול לכשר היא בכך שהצל המרובה שבסוכה לא נוצר מלכתחילה רק על ידי הסכך הכשר, אלא היה מצב שבו צילחה של הסוכה היתה מרובה מחמתה עם צירוף חשבון הסכך הפסול, שבאופן זה נפגם סכך הסוכה באופן מהותי מעצם זה

7. ובהמשך דבריו כתב הרז"ה, שפירושו לחבטה נלקח מדברי הגאונים. וז"ל: "וזה הפירוש שפירשנו בהא דרב פפא דאוקמא למתני' בחבטן למדנו אותו בדברי הגאונים ז"ל שמצינו בחבוריהם כך הדלה עליה את הגפן ואת הדלעת ואת הקיסוס וסיכך על גבן פסולה ואפילו היה הסכך הכשר הרבה מהם ואם חבטן עד שנשרו עליהם כשרה".

שקדמה לסוכה מציאות של צל מרובה שאינו נחשב הלכתית, בגלל שחלק ממנו בא מסכך שאינו כשר לסיכוך, ולפיכך באופן זה גם אם יתווסף לסכך זה עוד סכך כשר בכמות כזו שהסכך הכשר בפני עצמו יספיק בכדי שצילתה של הסוכה תהיה מרובה מחמתה, עדיין תיחשב הסוכה לפסולה מעצם זה שכבר היתה צילתה של הסוכה מרובה מחמתה באופן שאינו מועיל הלכתית. ואין הכי נמי, שלשיטתו אם הסכך הפסול נוסף רק לאחר שהשלים האדם את כמות הסכך הכשר באופן דצילתה מרובה מחמתה, אזי באמת אין כל בעיה בצירוף הסכך הפסול לכשר. וכיון שכך, הרז"ה מפרש שהתועלת של החבטה נוגעת רק למצב שבו בתחילה צילתה של הסוכה היתה מרובה מחמתה עם צירוף חשבון הסכך הפסול. והוא מפרש שהחבטה היא נענוע העץ עד שישרו עליו, שבאופן זה הוא מפריד את צל האילן מבחינה מהותית מהקשר שלו לצל הסוכה, משום שבכך האדם מגלה בדעתו שאינו חפץ בצל זה.

קושיית הרז"ה על שיטת רש"י

ובאמת, שנמצא שלשיטת הרז"ה בכל אופן לא מחשיבים את הצל הפסול לחשבון הצל ההלכתי של הסוכה, והבעיה היא בפסילת החפצא של הסוכה מעצם זה שבתחילה צילתה של הסוכה היתה מרובה מחמתה עם צירוף חשבון הסכך הפסול. וכתוצאה מכך הוא גם פירש את החבטה באופן אחר. והקשה הרז"ה (שם) על פירושו של רש"י בחבטה מהמשנה דהדלה עליה את הגפן, וז"ל: "ויש לרב רבינו שלמה ז"ל פירוש אחר שהוא מפרש אותו בענין חבוט רמי כלומר שהשפילן ועירבן עם הסכך הכשר וקשיא לן על הדין פירושא הא דתנן הדלה עליה את הגפן ואת הדלעת וכו' דאוקימנא בשחבטן והרי הסכך למעלה מהן הוא דקתני סכך על גבן ואין זו השפלה אלא העלאה". קושיית הרז"ה על רש"י היא, שלפי פירוש רש"י המציאות בהדלה עליה את הגפן היא שהוא השפיל את ענפי הגפן לגובה הסכך, ולפיכך כשרה כי בטילה ברוב. אבל מאחר שכתוב במשנה שהסיכוך הוא על גבי הגפן וכו', משמע שהאדם לא השפיל את הגפן, אלא אדרבא הרים את הסכך מעל גבי הגפן, ועל כרחינו שהחבטה היא נענוע הגפן ולא השפלתה.

ישוב קושיית הרז"ה על רש"י

ואמנם, נראה די ש ליישב בפשטות לשיטת רש"י, שהוא גרס "וסיכה על גבה" דהיינו על גב הסוכה, ולא "על גבן", במשמעות של סיכוך על הגפן והדלעת וכו'. וכן הוא בחלק מהגירסאות בגמרא ובראשונים, וכן נראה ממה שרש"י כתב בהדיא

(ט ע"ב בד"ה הא קמצטרף בתרא): "ואף על פי שהוא רחוק ומובדל מרבה הוא את הצל". ועל כרחינו שהבין שהסיכוך לא היה על גב הגפן. ובסידור רש"י (סי' רלג) הגירסא גם כן היא "על גבה". ושור"ר בערוך לנר (ד"ה והבעל המאור) שתירץ באופן הזה את שיטת רש"י.⁸

קושיית הראב"ד על הרז"ה

והראב"ד (בהשגותיו שם) הקשה משלוש מקומות על הסבר הרז"ה בצירוף סכך פסול לכשר. קושייתו הראשונה היא מדין המקרה סוכתו בשפודין, שבהכרח ישנם מצבים שהצל המרובה שבסוכה לא נוצר מלכתחילה רק על ידי הסכך הכשר. וז"ל: "וכי בגלוי דעתא תליא מלתא?! והמקרה סכתו בשיפודין ויש ריוח ביניהם כמותם ונתן פסלים ביניהם שהיא כשרה נאמר כיון שנתן הפסל הראשון בטל במיעוטו, וכן כל פסל ופסל שיבא אחריו. ועוד כי כשהיה הריוח ביניהם כמותם בנכנס ויוצא⁹ היתה הסוכה חמתה מרובה מצלתה, וכיון שנתן פסל אחד או שנים באוירים כבר נעשית הסוכה צלתה מרובה מחמתה עם סכך פסול, ולא יוכל עוד להכשירה ברוב פסלים". קושייתו השנייה של הראב"ד היא מהנדון השלישי של ר' ירמיה, שהתחנתונה כשרה והעליונה פסולה, שהגמרא אומרת שהיתה הוא אמינא לגזור משום צירוף סכך פסול לכשר, והרז"ה עצמו פירש (ב ע"א) שהחשש היה שמא בסכך למעלה מעשרים אמה הפסול נובע מחמת עצמו, וקמ"ל שאינו נחשב לסכך פסול מאחר שזהו פסול מחמת הגובה. ולפי זה יוצא שאף לשיטת הרז"ה אילולא טעם זה היה לאסור למרות שהסוכה החתונה קדמה לעליונה. וז"ל הראב"ד: "ועוד מדברי עצמו הוא נושך שפירש בדברי ר' ירמיה בתחנתונה כשרה ועליונה פסולה אצטריכ' ליה כו' ואמר כיון שאין פסלותו אלא מחמת גבהותו לא מקרי סכך פסול, מכלל דאי הוי פסלותו מחמת עצמו פסלה עליונה לתחנתונה אפילו העליונה חמתה מרובה מצלתה, משום דמצטרף סכך פסול בהדי סכך כשר, ואף על גב דקדמה הכשר תחנתונה לפסולה של עליונה". והקשה עוד מכך שרב אשי הורה לעבדו להסיר כותונת ששטח על גבי הסוכה, שלא יחשבו שמותר לסכך בדבר המקבל טומאה, ואם החשש בצירוף סכך כפסול לכשר הוא כהבנת הרז"ה היה לרב אשי לחשוש גם כאשר הסכך הפסול נוסף רק לאחר שהשלים האדם את כמות הסכך

8. ועיין במאירי שהסביר לשיטתו גם אם נגרוס על גבן, אך פירוש זה לכאורה לא יכול להסתדר עם מילותיו של רש"י ואכמ"ל.

9. כלומר שהמרווח בין השפודים הוא באופן כזה שיש מעט יותר שטח בין שפוד לשפוד מאשר רוחב שפוד, שכן השפוד יכול להיכנס מצד אחד ולצאת מהצד השני דרך הרווח שבין השפודים.

הכשר באופן דצילתה מרובה מחמתה, שלא יחשבו שמותר להקדים סכך פסול לכשר דהרואה אינו יודע. וז"ל: "ועוד מכתונא דמנימין עבדיה דרב אשי דאמר ליה דלייה דלא לימרו וכו', גם כן אפילו לדבריו יש לנו לגזור שלא יאמרו קא מסכך במחובר, דמאן ידע אם קדם הסכך לאילן אם לא קדם".

ישוב קושיות הראב"ד

אלא, דלכאורה יש ליישב את הקושייה הראשונה של הראב"ד מהמקרה סוכתו בשפודין, דיש לומר שהרז"ה לשיטתו היה אומר שבזה כלל לא שייך נדון של צירוף סכך כשר לפסול, כי השפודין עומדים בפני עצמם והסכך בפני עצמו, ולא דמי לאילן או גפן וכהאי גוונא שהם עשויים מהצומח שהוא אותו חומר של הסכך, ובסתמא דמילתא תפקידם להצל, ולכן דווקא בהם צריך לעשות מעשה של גילוי מילתא, בשונה משפודין. ואת קושיית הראב"ד השנייה מסוכה שתחת הסוכה, יישב בטוב טעם ודעת ידיד נפשי הרב נחשון מייסון שליט"א, שהרז"ה למד את המקרה של ר' ירמיה לפי גרסת ר"ת המובאת בתוספות, דאיירי באופן שהסוכה התחתונה צלתה מרובה מחמתה והיא למטה מעשרים, ואילו הסוכה עליונה חמתה מרובה מצלתה ולא כתוב היכן היא נמצאת, ועקרונית היא יכולה להיות בין למעלה מעשרים ובין למטה מעשרים. וכל זה באופן שצלתה של התחתונה מרובה מחמתה רק ביחד עם צל העליונה, וממילא אף שהסוכה התחתונה קדמה בתחילת עשייתה לסוכה העליונה אכתי יש בכך צירוף סכך פסול עם סכך כשר, דאין זה נחשב שהיא קדמה כל שמבלעדי הסכך העליון חמתה של התחתונה מרובה מצלתה. ועל זה רצתה הגמרא לומר שמכיוון שסכך למעלה מעשרים אמה אינו סכך פסול, אלא שהוא סכך כשר שאינו מונח במקומו, לכן הסוכה כשרה, ואפילו שהסכך שלמעלה מעשרים משלים את הצל של התחתונה. וכן יש ליישב את הקושייה השלישית ממנימין עבדיה דרב אשי, דבסתמא דמילתא בסוכה שתחת האילן וכן בהדלה עליה את הגפן קדם הסכך הפסול לסכך הכשר, ובאמת הוא צריך חבטה, ואם הקדים את הסיכוך לגפן הרי זה ניכר מעצם זה שהגפן נמצאת על גבי הסיכוך, ואין חשש שיטעו, ובאילן הוא מילתא דלא שכיחא שיטע האילן לאחר בניית הסוכה ולכן לא שייך לחשוש בזה, ואף אם נאמר שרב אשי חשש בזה מי יימר לן דכולי אמוראי יסכימו לו בזה.

הר"ן והריטב"א הביאו בשם ר"ת ששיטתו כשיטת הרז"ה

והר"ן (ה ע"ב בדפי הר"ף ד"ה מתניתין) הביא בשם ר"ת שיש לאסור כל שקדם האילן לסוכה, ולהתיר לאידך גיסא כשקדמה הסוכה לאילן, וז"ל: "אומר רבינו תם דסוכה שהיא מסוככת כהלכתה שוב אינה נפסלת משום סוכה שתחת האילן ומוכח לה מדתנן (יא ע"א) הדלה עליה את הגפן ואת הדלעת ואת הקיסום וסיכך על גבן פסולה דמשמע דדוקא בשקדם האילן לסוכה אבל קדמה הסוכה לאילן לא מיפסלה..." ובריטב"א (י ע"א ד"ה מתניתין) העיר שלכאורה ר"ת היקל אף יותר מהרז"ה, וכתב בזה"ל: "ובזה הפריז רבינו ז"ל על מדתו יותר ממדת רבינו זרחיה ז"ל דלדידיה נהי דסוכה כשרה לא מיפסלא בתר הכי משום צירוף אילן שחמתו מרובה מצלתו, אי הוי צלתו מרובה מחמתו פסיל לה ואף על פי שקדמה לו, אבל לרבינו ז"ל אפילו אילן שצלתו מרובה מחמתו לא פסיל לה משום סוכה שתחת האילן נמי, וקשיא עליה הא דתנן הכא שאם פירש עליה סדין מפני החמה אף על גב דבלאו הכי הויה צלתה מרובה מחמתה וקדמה לסדין פסולה דאתי סדין שהוא סכך פסול ומבטל לסכך כשר, וליכא למימר דמתניתין בשחמתה מרובה מצלתה איירי דאם כן מאי קמ"ל פשיטא". ומבואר בדבריו, שהבין שר"ת היקל בסוכה הקודמת לאילן אפילו כשהאילן צילתו מרובה מחמתו, והקשה עליו מדין פירס עליה סדין, שמוכרחים לומר שהדין נסוב על סוכה שצילתה מרובה מחמתה, דאם לא כן, פשיטא שהיא פסולה בכל אופן, ומוכרחים גם לומר שהסוכה קדמה לסדין, מהלשון "פירס עליה סדין", דהיתה סוכה שעל גבה פירסו סדין, ואעפ"כ אם עשה זאת מפני החמה או הנשר פסולה.¹⁰

10. אם כי יש להעיר שבתוספות (י ע"א ד"ה פירס) לא מופיע שר"ת חילק בין קדם האילן לסוכה או להיפך, דהכי איתא התם: "כתוב בתשובת הגאונים הא דקתני פירס עליה סדין מפני החמה או תחתיה מפני הנשר פסולה היכא דחמתה מרובה מצלתה בלא סדין אבל אם יש צלתה מרובה מחמתה כשרה ואין הסדין פוסלתה והיינו כמו שפירשתי לעיל דאין מצטרף סכך פסול בהדי סכך כשר כיון דבלא פסול צלתה מרובה וכענין זה מפר"ת מפני החמה שמייבשת את הסכך ומתוך כך היה נעשה חמתה מרובה וכן תחתיה מפני הנשר ואם היו עליו נושרין היה חמתו מרובה והסדין מונען מליפול וכיון שהסדין גורם שעל ידו צלתו מרובה מחמתו פסול". ועיני המעיין תחזינה מישרים שלא הביאו התוספות חילוק בין קדם האילן לסוכה או להיפך, אלא הביאו רק מה שלר"ת הבעייתיות בפריסת סדין מפני הנשר היא שהסדין גורם שעל ידו צלתו מרובה מחמתו, כי בלעדיו היו מתייבשים העלים והיתה הסוכה חמתה מרובה מצילתה. ואדרבא, מדברי התוספות משמע לכאורה שר"ת נקט כמותם לגמרי במהות הבעייתיות שבצירוף סכך פסול לכשר, משום שאחר שהם מביאים את הסבר הגאונים, הם אומרים שזה לפי פירושם בצירוף סכך כשר לפסול שהוא רק להשלמת הכשר צל הסוכה, ועל זה הם מוסיפים

הבית יוסף נקט שהרשב"א קאי בשיטת הרז"ה ור"ת אך לכאורה אין הכרח להבין כך

והנה, כתב הבית יוסף (סי' תרכט סעי' יט) שמתשובות הרשב"א המיוחסות לרמב"ן משמע שנקט כר"ת, וז"ל: "ודברי תשובות להרמב"ן ז"ל (המיוחסות) בסימן ר"ו כדעת רבינו תם שכתב וזה לשונו כל שהסוכה כשרה וצלתה מרובה מחמתה שוב אין סכך פסול פוסל בה אלא במצטרף סכך פסול בהדי סכך כשר דהיינו קודם שנכשר הסכך ונעשה צלתו מרובה מחמתו אבל לאחר שנכשר ואין צריך לצרפו שוב אינו פוסל". ונראה שהבין כך מלשון הרשב"א "קודם שנכשר" מול "אחר שנכשר". אלא דלכאורה אין הכרח לומר כן, דשמא כוונת הרשב"א לומר בזה שקודם שנכשר הוא משתמש בסכך הפסול להשלמת הכשר צל הסוכה, ואילו לאחר שנכשר אין בו שימוש כזה, ואדרבא לכאורה יותר משמע כהבנה זו, ממה שהרשב"א כתב "אבל לאחר שנכשר ואין צריך לצרפו שוב אינו פוסל", ומשמע שסיבת הפטור היא משום שאין צורך לצרפו, אחר שצילתה של הסוכה מרובה מחמתה גם בלעדיו. ובר מין דין, הלא הרשב"א (שם) הוסיף לנמק בדבריו בזה"ל:

בפשטות "וכענין זה מפרש ר"ת מפני החמה וכו'". ומשמע שהם ראו בשיטת ר"ת המשך ישיר לשיטתם, ולכאורה אם היה ר"ת סובר לשיטתם כך, לא היה להם להשמיט פרט משמעותי שכזה. ובמהרש"א פירש שתוספות בהכרח הבינו כר"ת, מאחר שבנדון דפירס עליה סדין פירשו התוספות שהוא באופן שחמתה מרובה מצילתה, דאם חמתה מרובה מצילתה אין בעיה בסדין, וכתבו שהוא לפי פירושהם בענין צירוף סכך פסול לכשר. ולכאורה היה מקום להקשות דאכתי על כל פנים מעצם זה שהסדין צילתו מרובה מחמתו היה לו לפסול את הסוכה, ולפי זה פירש המהרש"א דעל כרחינו שהתוספות אזלו בשיטת ר"ת, דבענין סוכה שתחת האילן מאחר שקדם האילן לסוכה, אזי אילן שצילתו מרובה מחמתו פוסל, אך בפירס עליה סדין שהסוכה קדמה לסדין אין בעיה בסדין למרות שצילתו מרובה מחמתו. ולפי זה מבוארת גם תמיהת הבית יוסף בסי' תרכ"ט שתמה על הטור בסימן תרכ"ט כיצד הבין את התוספות שלא כר"ת, ושם כתב שצריך להסביר שהטור הבין הבנה אחרת בתוספות. ואולם לכאורה אין הכרח להבין כן, דיתכן לומר שיש חילוק מהותי בין סדין לאילן או בית, שהסדין במהותו בטל לסוכה, בשונה מבית ואילן שחולקים רשות לעצמם, וגם כאשר אדם פורס סדין הוא רוצה להוסיף על עצילתה של הסוכה עצמה, אך הוא מצד עצמו אינו דבר חשוב, המשמש בסתמא דמילתא לקורת גג ולצל. ודווקא משום כך אינו פוסל לשיטת התוספות כשנמצא על הסוכה בסמיכות לסכך, דאין כאן שני סככים אחר שהוא צמוד לסכך, ואין זה נחשב לסיכוך במחבר מאחר שגם בלעדיו הסוכה צילתה מרובה מחמתה, ולפיכך רק כאשר משתמש בו להשלים צילתה של סוכה נאסר לפי התוספות. ואדרבא לכאורה יותר משמע כן, דזהו גופא החילוק לשיטתם בין מפני החמה, שהוא בא להשלים צילתה, ובין לנאותה, שבהכרח לא בא בכדי להשלים את הצל. ונראה שזו היתה הבנתו הפשוטה של הטור בתוספות. וכעין זה פירש בפני יהושע עי"ש.

"והיינו, כתונתיה דמנימן. דא"ל רב אשי: שקלה, כי היכי דלא לימרו: קא מסכך בדבר המקבל טומאה. אמר ליה: והא קא חזו, דרטיבא. אמר ליה: לכי יבישא, אמינא לך. דילמא אין בו, אלא משום שלא יאמרו. כלומר: שבו יסכך, ועשאה צלתה מרובה מחמתה. ומשמע: דאפילו בשעת אכילה ושינה, הוא דקאמר, שאין בה אלא משום מראית העין. וכל זמן שרואין שהוא רטוב, מותר. וכדמוכח מתניתין: דהדלה עליה את הגפן. דקתני: ואם היה הסכוך הרבה מהם, או שקצו, כשירה". ומראיית הרשב"א ממינמן עבדו של רב אשי, יותר נראה שלא תלה הדברים בקדימת הסכך הפסול לכשר, דממה שכותב שהחשש של רבא אשי היה שלא יאמרו "שבו יסכך, ועשאה צלתה מרובה מחמתה" משמע לכאורה שהחשש הוא שמא ישתמשו בכותנת להשלמת צילתה של הסוכה, "שבו יסכך", ולא חשש שמא תקדם הכותנת לסכך, ואדרבא הלא ממקרה זה גופא הקשה הראב"ד על שיטת הרז"ה דאין בזה זכר לחילוק בין קדימת הסוכה לאילן. וגם מראיית הרשב"א מהמשנה דהדלה עליה את הגפן, דהבית יוסף ככל הנראה הבין שהרשב"א הביא את אותה ראייה של ר"ת (הנזכרת לעיל בדברי ר"ן ובריטב"א) שמשמע ממשנה זו שדוקא בשקדם האילן לסוכה אבל קדמה הסוכה לאילן לא מיפסלה, אך לכאורה אין כל הכרח להבין כן, דיתכן לומר שהרשב"א רצה להראות מלשון המשנה שהבעייתיות בצירוף סכך פסול לכשר הוא רק כאשר צריך את הסכך הפסול להשלמת הצל, ולכן כשהדלה עליה את הגפן אם היה סיכוך הרבה מהם כשרה, כי בלאו הכי יש להניח שחמתה מרובה מצילתה וצל הגפן אינו נחשב מאחר שהיא מחוברת.

ד. שיטת הראב"ד

לדעת הראב"ד וסיעתו סכך האילן פוסל חלקים מהסכך הכשר ומפחית את הצל הכשר שבסוכה

ואולם, הבנת הראב"ד בסוגיה אינה שונה רק מהבנת הרז"ה אלא גם מהבנת תוספות וסיעתם במהות הבעייתיות שבצירוף סכך פסול לכשר, דהרמב"ן כתב בשם הראב"ד (ט ע"ב ד"ה דאמרינן וכן הוא בהשגות הראב"ד על הרז"ה בקיצור עיין שם) שהבעייתיות בצירוף סכך פסול לסכך כשר היא גם כאשר צילתה של הסוכה מרובה מחמתה, שכתב, וז"ל: "הא דאמרינן במסכת סוכה מצטרף סכך פסול בהדי סכך כשר, כך פירושו שכל סכך כשר שתחת סכך פסול אף על פי שחמתו של עליון מרובה מצלתו ותחתון צלתו מרובה מחמתו, כיון שהעליון מאהיל על התחתון נמצא מקצת התחתון עצמו פסול שאינו עשוי לצל שאותו עליון הפסול מסכך

עליו ומבטלו, ולפיכך הצילוהו מזה כשחבטן כלומר שערבן יחד מלשון חבוט רמי. ושיטה זו מדברי הראב"ד ז"ל למדתיה והוא דבר נכון וברור ורבים טועין בו". ומבואר בדבריו שהבעיה בצירוף סכך פסול לכשר היא מצד זה שיש סכך פסול המכוון כנגד הסכך הכשר, והוא פוסל את כל הסכך הכשר שתחתיו, ומחשיבו לסכך פסול, וכשהוא רחב ד' טפחים הוא פוסל את הסוכה מדין סכך פסול. ולכן לשיטתו דין זה שייך גם בסוכה שצילתה מרובה מחמתה. ואדרבא, מדברי הרמב"ן נראה שהיתר החבטה מועיל רק לסוכה שצילתה מרובה מחמתה ולא כשחמתה מרובה מצילתה, דבכהאי גוונא נראה שהרמב"ן יאמר שהסוכה פסולה, דהגם אמנם שהרמב"ן מביין את פירוש החבטה כרש"י שהוא משפילו ומערבו, אך העירוב שלו אינו מבטל את הסכך הפסול והופכו לסכך שניתן לצרף את צילתו לצורך השלמת צל הסוכה כמו שפירש רש"י, אלא יש בחבטה רק בכדי לבטל את מציאות הסכך הפסול כסוכך מעל הכשר ופוסל את הכשר, דמאחר שעירבם עדיין ניתן לספור את צל הסכך הכשר שיש בו די בכדי שצילתה של הסוכה תהיה מרובה מחמתה, ומאחר והוא רובו של הסכך ניתן להתייחס אליו כסכך העיקרי שהסכך הפסול בטל לגביו לעניין הגדרת הסכך הכשר כסכך של הסוכה ולא לעניין ביטולו והפיכתו לסכך כשר. ולפי הבנה זו נראה לכאורה גם שהרמב"ן לא יצריך שהסכך הפסול לא יהיה ניכר בעין, כי מטרת עירובו לא היתה בכדי להחשיבו לסכך כשר, אלא רק בכדי למנוע ממנו לסוכך על הסכך כשר ולבטלו. וכן שיטתו העקרונית של הר"ן¹¹ (על

11. דעל כל פנים נראה שיש הבדל בין שיטת הר"ן לשיטת רבו הרמב"ן, בביטול הסכך הפסול כשנחבט. בדברי הרמב"ן מצאנו שהדבר היחיד שצריך הוא שיהיה מספיק צל בסכך הכשר בכדי שתהיה צילתה מרובה מחמתה, דבאופן זה מותר בכל גווי כשהפסול בטל ברוב, ובאופן עקרוני הרמב"ן יתיר גם כאשר אדם יחבוט אילן שצילתו מרובה מחמתו, אם הסוכה צילתה מרובה מחמתה והיא הרוב, הסוכה תהיה כשרה. אבל הר"ן מביין שלאילן שצילתו מרובה מחמתו יש חשיבות כזו שאינה בטילה גם כאשר יש רוב סכך כשר כנגדה. וגם בפירוש הנדון דהמקרה סוכתו בשפודין יש הבדל ביניהם. דלרמב"ן נראה שההיתר הוא משום שיש בסכך הכשר מספיק צל בשביל הכשרה וכלל אינו נחשב למעורב עם הסכך הפסול, מאחר שהם עומדים זה בצד זה, ולפיכך אפילו בפרוץ כעומד מותר, כל שצילתה מרובה מחמתה מחמת הכשר המתיר. אבל הר"ן מביין שהכל נחשב לתערובת, וההבדל לשיטתו הוא בגדר חשיבות הכשר המתיר כשעומד בפני עצמו, שיש לו חשיבות כזו שמתירה אפילו כשאין רוב, ואילו בחבטן מאחר שאינו עומד בפני עצמו נצרך לרוב ממש. ונמצא שיש הבדל בין הר"ן לרמב"ן בהבנה של מהות הביטול, שמדברי הר"ן מבואר שנקט שיסוד ההיתר הוא מדיני ביטול איסור והיתר, אלא שיש כאן חידוש בדין זה, וברמב"ן נראה שביטול ברוב בסכך הוא רק להגדרת

הרי"ף, ד"ה וגרסינו), וכן הוא בראב"ה (סימן תריג) בשם ריב"א, ושם הוסיף שכשענפי האילן אינן מכוונים כנגד הסכך אלא כנגד מקום האויר שבין עצי הסכך הכשר, ובאותם עצי הסכך היתה צילתה מרובה מחמתה, אין בכך בעיה של צירוף סכך פסול, שהרי אינן מכוונים ובסכך הכשר יש כשיעור. וכסיעת הראב"ד נקט גם הסמ"ק (מצוה צ"ג) בשם השר מקוצי¹², וכן הוא בהגהות רבינו פרץ על הסמ"ק (שם הגהה לה), ובמרדכי (תשלד). והרא"ש (פ"א ס' יד) הביא בתחילה את שיטת רש"י ואחר מכן הביא את שיטת הראב"ה, ואולם לא ברור כמי מהם הכריע.¹³

ההבדל ביסוד הסברה בין רש"י ותוס' לראב"ד וסיעתו

וכבר התבאר לעיל, שרש"י נקט שהדרשה ד"בסכת" מגדירה שענפי האילן עליונים יכולים להשפיע על הסכך התחתון, רק בהיותם מכלול של "סכך", וזה מתרחש רק כאשר צילתו של העליון מרובה מחמתו, אולם נראה שהראב"ד נקט שמהותית הפעולה שפעלו ענפי האילן בהיותם מכלול של סכך ממשיכה לפעול גם כאשר האילן צילתו מרובה מחמתו, ומה שחידשה התורה מדרשת "בסכת" הוא שבשני סככים יש בעיה מעבר לחשבון הצל שנפגע מהסכך העליון מעצם זה שיש גדר סכך מעליו, ולכן למרות שחמתו מרובה מצילתו שאז פקע ממנו שם סכך,

הסכך כעיקר וטפל. ועל כל פנים גם הר"ן מבין שהבעיה בצירוף סכך כשר לפסול היא כדעת הרמב"ן.

12. דכתב שם גבי תקרה שאין עליה מעזיבה שהבעייתיות בנסרים של תקרה שאין עליה מעזיבה היא מכך שהניחו אותם לשם בית ולא לשם סכך, דסוכה אמר רחמנא ולא ביתו של כל ימות השנה (ראה רש"י סוכה יד ע"א בד"ה ר' מאיר). וכשמפקק הוא נותן לנסרים אלו שם חדש לשם סוכה, וכשנוטל אחת מבינתיים הוא בעצם מסכך בסכך הכשר שצילתו מרובה מחמתו. ועל כך אמר השר מקוצי שהיתר זה הוא דווקא כשמסכך על גבי הנסרים, ונוטל אחד מבינתיים (או שמפקק ואז אפילו אין צריך להוספת סכך ומה שכתב על גביו בכדי לכלול גם את האפשרות של נוטל אחד מבינתיים). אבל אם מסכך מתחת לקורות אלו צריך ליטול את הכל, הן משום שכשצילתו של העליון מרובה מחמתו הרי הוא עושה סוכתו בתוך הבית, ואף אם יסיר כמות כזו שחמתם של תקרת הנסרים תהיה מרובה מצילתם, אכתי ישנה בעיה מצד זה שהסכך העליון פוסל את מה שמתחתיו וזהו ממש חששו של הרמב"ן. ורבינו פרץ (בהגהותיו שם) הוסיף שגם כאשר מפקק ונוטל אחד מבינתיים, יש לו להזהר שלא לעשות סוכה מתחת לגובה זה משום שני סככים, והביא פתרון של רבינו יחיאל לחבר ערבה בין הסככים לחבר את שני הסככים לסכך אחד דומיא דחבטן.

13. וגם הטור (סי' תרכו) הביא את שיטת רש"י ולאחריה את שיטת הראב"ה כפי שעשה הרא"ש וגם הוא לא הכריע ביניהם. ואף הבית יוסף (שם) ציטט את לשון הרא"ש במלואה ולא נקט עמדה בהבנת שיטת הרא"ש.

אכתי ענפי האילן כשלעצמם ממשיכים לפעול את פעולתם ביחס לסכך המכוון תחתיהם.

ראיות תוספות נדחות לפי הבנת הראב"ד וסיעתו

ואמנם, כאמור לעיל רש"י ותוספות הביאו שלוש ראיות להבנתם בצירוף סכך פסול לכשר. האחת, מהמשנה דהדלה עליה את הגפן, שאם היה הסכך הרבה מהן כשירה, ומשמע שבטילות ומצטרפות להשלמת צילתה של הסוכה. השנייה מהמקרה סוכתו בשפודין שלא אמרנו שנפסול משום צירוף סכך פסול. והשלישית מדין סוכה שהיתה גבוהה למעלה מעשרים אמה והוצין יורדין לתוך כ', אם צילתה מרובה מחמתה כשרה, והרי ההוצין מחוברים לסכך העליון, ואף על פי כן לא אומרים כאן שנאסור מצד הצטרפות הסכך הפסול שביותר מכ' אמה. אלא דהרמב"ן (שם) לשיטתו דחה את שתי הראיות הראשונות, ויש להסביר בדבריו דחייה גם לסברא השלישית. דבנוגע למשנה דהדלה עליה את הגפן, נוקט הרמב"ן שמדובר באופן שצילתה מרובה מחמתה גם ללא הגפן המחוברת, ומאחר והגפן מעורבת בגובה הסוכה, אין בה כדי לפסול את הסוכה. ולגבי הנדון דהמקרה סוכתו בשפודין, כלל אין השפעה של הסכך הפסול על הסכך הכשר דאמנם הוא אינו מעורב איתו דהם נמצאים זה לצד זה כל אחד בפני עצמו, אבל השפודין גם אינם מסוככים על הסכך הכשר ולכן בכל אופן לא שייך בזה צירוף סכך פסול לכשר לפי הבנת הרמב"ן והסוכה כשרה משום שצילתה מרובה מחמתה. ובנדון דהיתה גבוהה למעלה מעשרים והוצין יורדין, יש לומר בפשטות שהרמב"ן נקט כר"ת שסכך הגבוה מעשרים אמה כלל אינו נידון כסכך פסול אלא כסכך כשר שלא ניתן להשתמש בו מאחר גובהו, ונחשב כמי שאינו, ולפיכך דנים רק את ההוצין מצד עצמן ומאחר וצילתה מרובה מחמתה, כשרה.

ה. שיטת הרמב"ם

בדברי הרמב"ם מבואר שהבטה היא קציצת הענפים

והנה, כתב הרמב"ם בפירוש המשנה (סוכה פ"א מ"ד) גבי הנדון דהדלה עליה את הגפן בזה"ל: "אם היה הסיכוך הרבה מהן כשרה, ובתנאי שיקצצם, שאם לא קצצן יצטרף סכך כשר לסכך פסול ופסולה, לפי שאסור לסכך בצמח והמחובר מטעם שיתבאר לקמן. ואמרו או שקצצם כשרה, בתנאי שינידם ויניעם אחרי קציצתן ואחר כך תהיה כשרה, ואף על פי שרוב הסכך או כולו מזה הגפן או הדלעת כדי שיהא מעשה לשם סוכה, לפי שהכלל אצלינו חג הסוכות תעשה לך, ואמרו תעשה

ולא מן העשוי". ונראה ברור שהחבטה לשיטת הרמב"ם היא הקציצה. ומה שכותב לאחר מכן שכשקוצץ צריך להניע את העצים אין זה פירוש לחבטה, אלא זה פתרון ל"תעשה מן העשוי" שהלא החבטה היא הפתרון לצירוף הסכך הפסול עם הכשר. והרמב"ם בהכרח גם מבין שכשקוצץ את הגפן היא יצאה מכלל סכך פסול, אך עדיין לא ניתן לסכך בה משום תעשה ולא מן העשוי, ועל זה אמרה המשנה שאם היה סיכוך הרבה ממנה הסוכה כשרה, דאם נאמר שהגפן נחשבת לסכך פסול, גם כאשר קוצץ אותה, מה התועלת בכך שהוא קוצץ אותה, הלא עדיין הבעיה בעינה עומדת של צירוף סכך כשר לפסול. ועל כרחינו שהרמב"ם מבין שיצאה מגדר סכך פסול. ועל זה מבין הרמב"ם שהוסיפה המשנה את התוספת "או שקצצם" דהיינו, שכשאינן בסכך הכשר רוב ביחס לסכך הקצוץ ניתן להתירו באמצעות הקציצה והנענוע. ובזה גם מיושבת קושיית רש"י על מי שמפרש שהחבטה היא שליפה, וכפי שכתב הב"ח (סימן תרכו ט"ב): "והרמב"ם בפירוש המשנה פירש שהוא מלשון קציצה ותלישה גם רש"י ז"ל הזכיר פירוש זה והקשה עליו והרב ז"ל יישבו בדבריו דמה דקשה מדתנן אם היה הסיכוך הרבה מהן או שקצצן פירושו שאם היה הסיכוך הרבה מהן וקצצן לחודיה שלא נענען בקיצוץ או שקצצן כדינן בנענוע בידיים אפילו לא היה הסיכוך הרבה מהן כשרה"¹⁴. וכפירוש הרמב"ם בעניין החבטה פירש גם רבינו חננאל (סוכה ט ע"ב).

הרמב"ם נוקט שכל עירוב של סכך פסול וכשר פוסל את הסכך ואף כשצילתה מרובה מחמתה

ובמשנה תורה (הלכות סוכה פ"ה ה"ב-ג) כתב הרמב"ם בהאי לישנא: "העושה סוכתו תחת האילן כאילו עשאה בתוך הבית, הדלה עליה עלי האילנות ובדיהן וסיכך על גבן ואחר כך קצצן, אם היה הסיכוך הרבה מהן כשרה, ואם לא היה

14. ויש לחדד ולהוסיף שבגמרא עצמה כבר מובא הצורך לנענע אילן שנקצץ בכדי לפוטרו מדין תעשה ולא מן העשוי, ונמצא לפי זה שגם ברישא חסר הפרט המהותי של ה"חבטה" שהוא יותר מרכזי מהפתרון של "תעשה ולא מן העשוי" שנפתר על ידי רוב הסכך הכשר, וגם בסיפא העניין העיקרי של הנענוע שבא לפתור את הבעיה של "תעשה ולא מן העשוי" גם הוא לא קיים. ובכל אופן לשון המשנה חסרה את ההבנות שהגמרא מוסיפה בהן, ולכן אין קושי גם בשינויי הלשון מבחינת הרמב"ם, דאף האמירה בסיפא "שקצצן" היא כלל לא האמירה העיקרית, אלא הנענוע הוא העניין העיקרי, ושפיר ניתן לומר שבא לומר שקצצן על מנת להשתמש בקציצה לאפוקי מחבטן שלא רצה להשתמש בעצם הקציצה אלא רק רצה לפתור את הבעיה של צירוף סכך כשר לפסול.

הסיכוך שהיה כשר מתחלתו הרבה מהן צריך לנענע אותן אחר קציצתן כדי שתהיה עשויה לשם סוכה. עירב דבר שמסככין בו בדבר שאין מסככין בו וסיכך בשניהם אף על פי שהכשר יתר על הפסול פסולה, סיכך בזה לעצמו ובזה לעצמו זה בצד זה, אם יש בסכך פסול שלשה טפחים במקום אחד בין באמצע בין מן הצד הרי זו פסולה". ומתבאר בדבריו שהפסול דהדלה עליה את הגפן הינו אפילו אם היתה צילתה מרובה מחמתה ללא הגפן, ואפילו כשהסכך הכשר הוא הרוב, והתיר רק כאשר עומדים הסכך הפסול והכשר זה בצד זה. ונראה שהרמב"ם מבין שכאשר מעורב עם הסכך הכשר סכך פסול, הוא פוגם באופן מהותי את הסכך הכשר ואפילו כאשר הסכך הכשר מהווה רוב ביחס אליו, אין בכוחו לבטל את הסכך הפסול, שיש לו הגדרה עצמית וחשובה בפני עצמה שאינה בטיילה, ובדומה לתערובת של איסור והיתר, שכאשר האיסור חשוב אינו בטל בתערובת, ולפיכך צריך לסכך בסכך כשר בלבד. וצריך להסביר לפי זה, שהרמב"ם מגדיר את עירוב הסכך הפסול בכשר גם כאשר יש מרחק והפרדה בין הגבהים של הסכך הפסול לסכך הכשר, כל שהצל עצמו מעורב מהסכך הפסול והסכך הכשר, ורק כאשר הם עומדים זה בצד זה נפרדים, ניתן לומר שאינם מעורבים, ולכן סוכה שתחת אילן שחמתו מרובה מצילתו פסולה אם לא חבטן כי מתערב סכך פסול עם סכך כשר¹⁵. אך כאשר הגפן נקצצת היא יוצאת מכלל סכך פסול, ויש הבדל בין גפן קצוצה שעד שינענע אותה לא ניתן לסכך בה משום תעשה ולא מן העשוי, אך מהותית היא סכך כשר, לבין גפן מחוברת שבמהותה היא סכך פסול, ומשום כך כשקוצץ את הגפן, אם רוב הסכך עומד בגדר של "תעשה", אזי מיעוט הסכך בטל לגביו, משום שאנו דנים את כל הסכך כחטיבה אחת של סכך כשר שעומד בגדר של "תעשה" או בגדר של "עשוי", ודבר זה נקבע על פי העיקר והטפל, שנקבע בפשטות על פי הרוב¹⁶.

15. ולפי זה החילוק בין אילן שצילתו מרובה מחמתו לאילן שחמתו מרובה מצילתו הוא בשני עניינים. האחד בסיבת האיסור, והשני במה שהיתר החבטה יכול להועיל רק לאילן שחמתו מרובה מצילתו. דסיבת האיסור באילן שצילתו מרובה מחמתו הוא משום שני סככים, ואילו באילן שחמתו מרובה מצילתו סיבת האיסור היא משום צירוף סכך כשר לפסול, והיתר החבטה שייך בסתמא דמילתא רק באילן שחמתו מרובה מצילתו כי אז בסתמא דמילתא הסכך הכשר רבה עליו, אך אם צילתו מרובה מחמתו, בסתמא דמילתא הסכך הקצוץ רבה על הכשר.

16. ועל זה מבין הרמב"ם שהוסיפה המשנה את התוספת "או שקצצם" דהיינו שכשאינו בסכך הכשר רוב ביחס לסכך הקצוץ, שאז מכלול הסכך נחשב ל"עשוי", ניתן להתיר את הסכך באמצעות הגפן עצמה כשקוצץ אותה ובאופן שמנענע אותה שאז עשה את המעשה לשם סוכה ויצא הסכך מכלל גדר "עשוי". ולפי הבנה זו אם רוב הסכך הוא בגדר "עשוי" גם הסכך הכשר ייפסל למרות שצילתו מרובה מחמתו, כי הוא ייחשב לסכך "עשוי". ואין להקשות לפי הבנה זו, ממה

המגיד משנה הבין ברמב"ם שהחבטה היא הפרדת הענפים ולכאורה יש להתקשות בדבריו

והנה המגיד משנה (הלכות סוכה פ"א ה"ו) הבין שכוונת הרמב"ם בלשון קציצה, היא הפרדת הסכך הפסול מהסכך הכשר. שכתב וז"ל: "ואם חבטן שרוצה לומר הפרידן צריך שיהא הסיכוך הכשר הרבה מן הפסול ואם היה כמותו בצמצום פסול וז"ש המשנה או שהיה הסיכוך הרבה מהן ואוקימנא לה בשחבטן וזהו הדין שכתב רבינו סיכך בדבר פסול ודבר כשר וכו'... וחידש רבינו שאם היה הסכך כשר רבה וקצץ הפסול שאינו צריך לנענע ודבר פשוט הוא שהרי כיון שהסכך רבה לא היה צריך קציצה אלא חבטה להפרידן זה מזה כמו שנתבאר וכיון שקצצן כל שכן שכשרה ועוד שלא הצריכו נענוע אלא משום תעשה ולא מן העשוי ופשוט הוא. זהו דעת רבינו בדברים אלו". ונראה שהמגיד משנה הוצרך לפרש דווקא שהפרידן, דהוא סבר שמאחר וכל מה שמצריך הרמב"ם הוא שלא יהא מעורב הסכך הפסול עם הכשר, ולזה די בעצם ההפרדה ביניהם, אם כן לא ברור מדוע שיהיה צורך בקציצת הענפים. ובבית יוסף (תרכו) הקשה עליו שלשון הרמב"ם ש"קצצן" מורה בפירוש על קציצה מוחלטת ולא רק על הפרדה. ולכאורה יש להקשות עוד על דבריו, דאם אכן החבטה היא רק ההפרדה, מדוע בעושה סוכתו תחת האילן גם שחמתו מרובה מצילתו צריכים לחבטה, הלא בסתמא דמילתא ענפי האילן גם ככה עומדים במרחק מהסכך ומופרדים ממנו ואינם מעורבים ממש. ובאמת שלפי מה שהוסבר לעיל, שהתערובת היא בעצם הצל המעורב ולא תועיל לכך רק הפרדה טכנית של מרחק בגובה, ברור יותר מדוע הרמב"ם הצריך קציצה ממש, דרק באופן זה הופך הסכך הפסול לסכך כשר וכנ"ל.

שמצאנו שסכך פסול פוסל רק בד' טפחים ולא בפחות מכך, דהרמב"ם עצמו מבין שדין זה שייך רק בכגון המקרה סוכתו בשפודין, שהסכך הכשר כלל אינו מעורב עם הסכך הפסול, אלא עומד זה בצד זה שאז דנים את הסכך הכשר בפני עצמו אם אין ד' טפחים בסכך הפסול, והפסול לא מרובה על הכשר במכלול שטח הסכך. אבל אין הכי נמי, שאם מערב סכך פסול, הוא יפסול גם בפחות מד' טפחים. אך יש להעיר שנראה דעל אף שהרמב"ם נוקט שסכך פסול המעורב עם הכשר פוסל אפילו בפחות מד' טפחים, כל זה הוא דווקא כאשר מוסיף אותו לשם צל או לשם סכך, אבל לצורך אחר אינו פוסל, וכמבואר בהמשך דבריו (ה"ז) שאם יש בשטח הסכך דבר פסול לסיכוך שלא הונח שם לשם הסכך אלא מסיבה חיצונית וכגון שרוצה לנאותה, אין הוא פוסל את הסכך, וכל הנדון הוא בדבר שבמהותו יוצר צל ומיועד לצל או שהונח לשם כך.

הראב"ד הקשה על הרמב"ם מדין סוכה על גבי סוכה ולכאורה יש ליישב קושייתו

והקשה הראב"ד בהשגותיו על הרמב"ם (שם הל' יג) מהנדון דסוכה על גבי סוכה כשהתחתונה כשרה והעליונה פסולה, וז"ל: "ואם הלכה נקבל ואף על פי שיש להקשות עליו ממה שאמרו תחתונה כשרה ועליונה פסולה וקיימא עליונה למעלה מעשרים אצטריכא ליה מהו דתימא נגזור דילמא מצטרף סכך פסול וכו' קמ"ל והכא ליכא עירוב כלל, מכל מקום אנו יש לנו פירוש אחר". ומבואר בדבריו, שאם הבעייתיות בצירוף סכך פסול לכשר היא עצם העירוב שביניהם, יש להקשות מדוע היתה לגמ' הוא אמינא לחשוש בסוכה שמעל כ' אמה, הלא בכהאי גוונא הם מופרדים זה מזה ואינם מעורבים כלל. אך יש ליישב את דברי הרמב"ם בשני אופנים, חדא דקושיית הראב"ד נובעת מכך שהוא הבין בדעת הרמב"ם שהקציצה היא הפרדה, וכנראה שהבין כך מאותה סיבה שהבין המגיד משנה דלעיל, אך לפי ההבנה שהוסברה לעיל, שהתערובת היא בעצם הצל המעורב ולא בהפרדה שביניהם, מובן החשש גם בסוכה למעלה מכ'. ובר מין דין, מי ימר לן שהרמב"ם הבין שההוא אמינא בגמ' התייחסה לסוכה למעלה מכ' אמה, שמא הוא הבין שהחשש היה, שכשנתיר לאדם לצרף סכך מהסוכה עליונה, הוא יבוא להתיר גם בסוכה תחת האילן או בהדלה עליה את הגפן וכיוצא בזה, וקמ"ל דלא גזרינן הא אטו הא.

1. פסיקת ההלכה

סיכום שיטות הראשונים בהגדרת האיסור של צירוף סכך פסול לכשר
 ולסיכום הדברים עולה, שלתוספות וסיעתו, כל הבעייתיות בצירוף סכך כשר לפסול הוא דווקא כשרוצה להשתמש בסכך הפסול להשלמת צל הסוכה, ובאם אינו מעוניין בכך, אין בעיה בכך שאילן מצל על הסוכה, כל שחמתו של האילן מרובה מצילתו, ושאין במקום אחד רוחב ד' טפחים, אלא דבסיעה זו לדעת המאירי מתקנת חכמים לחבוט אפ' כשלא מעוניין להשתמש בצל הסוכה, ולדעת שאר הראשונים בסיעה זו אין חובה לחבוט, ופתרון החבטה הוא רק כאשר רוצה להשתמש בצל האילן. ולשיטת הרז"ה (ור"ת המובא בר"ן ובריטב"א) הבעייתיות בצירוף סכך פסול לכשר היא בכך שהצל המרובה שבסוכה לא נוצר מלכתחילה רק על ידי הסכך הכשר, אלא היה מצב שבו צילתה של הסוכה היתה מרובה מחמתה עם צירוף חשבון הסכך הפסול, אך אם קדם רוב צילתה מסכך הכשר, לסכך הפסול, מותר. ולשיטת הראב"ד וסיעתו, הבעיה בצירוף סכך פסול לכשר היא מצד זה שיש

סכך פסול המכוון כנגד הסכך הכשר, והוא פוסל את כל הסכך הכשר שתחתיו ופוגע בחשבון הצל הכשר, ואין הכי נמי שאם ישאר בסוכה רוב צל כשר גם לאחר פסילת חלק מהסכך על ידי ענפי האילן שמעליו, אזי אין בעיה בצירוף הסכך הפסול לכשר. ולשיטת הרמב"ם הבעיה בצירוף סכך פסול לכשר היא שהסכך הפסול מעורב עם הסכך הכשר, ולפיכך הוא פוגם באופן מהותי את הסכך הכשר ואפילו כאשר הסכך הכשר מהווה רוב ביחס אליו, אין בכוחו לבטל את הסכך הפסול, שיש לו הגדרה עצמית וחשובה בפני עצמה שאינה בטילה, ולפי שיטתו עד שלא יחבוט, הסוכה פסולה, למרות שצילתה מרובה מחמתה.

סיכום שיטות הראשונים בפירוש היתר החבטה ובמשמעות שלו

ולאור האמור מובנים החילוקים בפירוש החבטה ובמשמעותה. דלתוספות וסיעתו החבטה היא השפלת ענפי האילן לגובה הסכך ועירובם איתו באופן שאינו ניכר, שאז החפצא שלהם בטילה והם מצטרפים לחשבון צל הסוכה. ולמאירי, החבטה היא הורדת מעט מעלי האילן, והיא מתקנת חכמים בכדי שלא יבוא אדם לצרפם לחשבון הצל. ולשיטת בעל המאור, החבטה היא חבטת ענפי האילן עד שנשרו כל העלין ממנו או רובם שבכך מגלה האדם דעתו שלא נח לו בצלו של אילן הכלל ונעשה האילן כעומד בפני עצמו ולא מצטרף לצל הסוכה, שאז הסוכה כשרה למרות שהאילן קדם לה. ולשיטת הראב"ד וסיעתו החבטה היא השפלת האילן לגובה הסכך, שיש בכך לבטל את מציאות הסכך הפסול כסוכך מעל הכשר ופוסל את הכשר, שמאחר שעירבם עדיין ניתן לספור את צל הסכך הכשר שיש בו ואינו נפסל מחמת ענפי האילן, ולפי פירוש זה אין ענפי האילן מתבטלים בחפצא שלהם, ואותם בעצמם לא ניתן לצרף לחשבון הצל הכשר. ולשיטת הרמב"ם ור"ח החבטה היא קציצת ענפי האילן, שבכך הם יוצאים מכלל סכך פסול.

פסיקת השולחן ערוך והאחרונים

ובשולחן ערוך הביא ביש אומרים קמא את שיטת תוספות וסיעתו, וביש אומרים בתרא, את שיטת הראב"ד וסיעתו. וכלל יודע ומפורסם בפוסקים שכשהשולחן ערוך מביא יש אומרים ויש אומרים (מלבד בחושן משפט) סבירא ליה דהלכה כיש אומרים בתרא¹⁷. ולפי זה נראה דסבירא ליה כשיטת הראב"ד וסיעתו,

17. וקבצם כעמיר גרנה בכמה מקומות מרן הגאון רבנו עובדיה יוסף זצ"ל, וציין למרן החיד"א בברכי יוסף (סי' יג סק"ז) ולשו"ת בית יצחק ח"ב (חאה"ע סי' עג אות ד) ולמטה יהודה (שם)

וכן הכריעו אחרונים נוספים כהפרי מגדים והגר"ז, וכן כתב הביאור הלכה (שם ד"ה וי"א שאפילו) ואולם הוסיף (בד"ה צריך שישפיל) שלכתחילה נכון לחוש לשיטת הרמב"ם, ושכן כתב הב"ח (בד"ה ואם האילן), אלא דלדעת הב"ח יש לחוש מעיקר הדין לשיטת הרמב"ם. ובאליה רבה (ס"ק ה) כתב שבשעת הדחק יש להקל כשיטת תוספות וסיעתו.

ויש להעיר דהרמ"א פירש שאם השפיל הענפים למטה מגובה הסכך עליו לערבם באופן שאינם ניכרים¹⁸, אבל אם הניחם מעל הסכך נחשבים למעורבים גם כאשר ניכרים, שכתב וז"ל: "מיהו אם השפיל הענפים למטה ועירבן עם הסכך, שאינן ניכרין, בטלין והסוכה כשרה, וכן אם הניח סכך הכשר על סכך הפסול, מקרי עירוב, וכשר"¹⁹. ואולם בשולחן ערוך לא מופיע חילוק זה, ונראה שלא חילק בין על הסוכה ובין תחתיה, אלא שיש להסתפק האם לשיטתו בין מעל ובין מתחת יכול להשפילם גם באופן שאינם ניכרים, ומה שכתב שההשפלה היא באופן שאינם ניכרים הוא רק ליש אומרים קמא שהיא שיטת תוספות, או שמא השולחן ערוך הבין גם בשיטת הראב"ד וסיעתו שיש לערבם דוקא באופן שאינם ניכרים, ויותר נראה שהחמיר כן גם בסיעת הראב"ד, ממה שלא פירש דבריו בזה.

לכאורה העיקר להלכה כשיטת הראב"ד וסיעתו

ומאחר ורוב מנין ובנין של האחרונים נקטו מעיקר הדין, כסיעת הראב"ד וסיעתו, נראה דאין לסמוך על שיטת התוספות כאשר יש מעל גובה הסוכה סכך

סק"ג) ולכנסת הגדולה (כללי הפוסקים אות סב) ולאליה רבה (סי' תריב סק"א). וליד מלאכי (כללי השולחן ערוך אות יג). ולשדה חמד כללי הפוסקים (סימן יג אות יד) ועוד.

18. ונחלקו האחרונים האם היתר החבטה לרמ"א בהבנת סיעת הראב"ד הוא גם כאשר חמתה של הסוכה מרובה מצילתה ואף על פי כן מאחר שיש כאן רוב, החפצא של הסכך הפסול מתבטלת או שמא ההיתר הוא רק כשצילתה של הסוכה מרובה מחמתה (ועיין בזה במג"א סק"ד). ולכאורה הוא תלוי בהבדל שהעלינו בין שיטת הר"ן לשיטת הרמב"ן, דלשיטת הר"ן לכאורה ניתן להקל גם כשחמתה מרובה מצילתה כל שהסכך הכשר הוא הרוב, ולשיטת הרמב"ן לא, וד"ק ואכמ"ל. ועוד נחלקו האם הרמ"א הצריך שענפים לא יהיו ניכרים רק כאשר רוצה להשתמש בחפצא שלהם לחשבון צל הסוכה, או שנקט כן בכל אופן.

19. ובאמת שבביאור הלכה (ד"ה מיקרי עירוב) הביא את תמיהת החמד משה על הרמ"א בזה, וכתב בזה"ל: "אמנם בעיקר דינו דהרמ"א שהעתיק מהמרדכי דמקרי עירוב תמה על זה בספר חמד משה דאם כן יש חילוק דאם הסכך כשר תחת הפסול בעינן עירוב דוקא שלא יהיו ניכרין וכמו שכתב המחבר ואם הכשר למעלה על הפסול לא בעינן עירוב אלא בהשפלה בעלמא סגי והאריך בזה והוכיח דאין לחלק בזה".

פסול בשיעור כזה שלשיטת הראב"ד וסיעתו פוסל את סכך הסוכה שתחתיו, דנראה שהראב"ד וסיעתו החמירו בכהאי גוונא מדאורייתא, מהבנת דרשת הפסוקים ד"בסכת". ואולם לאידך גיסא, נראה דאין לחוש לשיטת הרז"ה לחבוט האילן עד שישיר את כל עלי האילן כאשר אין מעל הסכך ענפים בשיעור כזה שיפסלו את כמות הצל של הסוכה לשיטת הראב"ד וסיעתו, דנראה ברור מלשון הרז"ה שנוקט זאת מדרבנן, ומאחר והדבר כרוך בטירחא מרובה יש ללכת במילי דרבנן אחר המקל, ובפרט שהשולחן ערוך ורוב האחרונים לא נקטו כמותו להלכה. ונראה דיש לחוש לדעת הרמב"ם לקצוץ הענפים רק במקום שלא כרוך בטירחה מרובה וכגון שיש ענפים מעוטים שניתן לקוצצם בנקל, אך במקום שיש טירחה, נראה דיש להקל, דלא ברור אם הרמב"ם נוקט לשיטתו שצירוף סכך פסול לכשר אסור מדאורייתא, והוא ליה דבר שיש בו ספק אם אסרו הרמב"ם מדאורייתא או מדרבנן ובמקום שלשיטות אחרות הוא מותר גמור, דכל כי האי גונא קיבלתי ממו"ר דיש להחשיבו לספק דרבנן דמותר (וכן ראיתי שכתב הגר"ע יוסף זצ"ל בכמה נדונים הלכתיים). ומלבד זאת, שרוב האחרונים לא סבירא להו כוותיה, והשולחן ערוך והרמ"א לא חששו לו כלל, ואף הביאור הלכה נקט בלשון רפה שלכתחילה נכון לחוש לשיטתו. ובעניין היתר החבטה, נראה דיש לחשוש גם בשיטת הראב"ד וסיעתו לערבם באופן שאינם ניכרים, מאחר והאחרונים נחלקו בדבר, ויש לזה השלכה דאורייתא למ"ד שאינם בטילים וממשיכים לפסול חלקים מהסכך.

סיכום המורם לכאורה מכל האמור להלכה

העולה מהאמור דהעושה סוכתו תחת אילן שצלתו מרובה מחמתו, הסוכה פסולה אפילו אם צילתה מרובה מחמתה, ואם חמתו של האילן מרובה מצילתו, ענפי האילן פוסלים את הסכך המכוון תחתיהם, ולפיכך אם יש ברחבם ד' טפחים הסוכה פסולה, וכן אם מבלעדי שיעור הסכך שנפסל תחתיהם, חמתה של הסוכה מרובה מצילתה, הסוכה פסולה, אלא אם כן יקצוץ את ענפי האילן או יזיזם הצידה, או שיחבוט אותם, דהיינו שישפיל אותם לגובה הסכך ויערבם, שבאופן זה הם בטלים ברוב. אבל אם מבלעדי שיעור הסכך שנפסל תחתיהם, צילתה של הסוכה מרובה מחמתה, הסוכה כשרה למרות שהענפים נמצאים מעליה, ואם יכול להחמיר בקלות לקצוץ את הענפים נכון שיעשה כן לחוש גם לדעת הרמב"ם.